

Działanie 5

Analiza wpływu dezinformacji na społeczeństwo

D5.2. Raport

Struktury wizualne dezinformacji w Polsce

Karina Stasiuk-Krajewska, Uniwersytet SWP

Wprowadzenie

Analizie poddano 342 przekazy dezinformacyjne (fake newsy) z okresu styczeń 2020 – grudzień 2022, których elementem był statyczny komunikat wizualny, niemający charakteru filmu. W tym celu przeanalizowano teksty, które zostały opatrzone kategorią „fałsz”, a zatem uznane za fake newsy, przez AFP w Polsce w przedziale styczeń 2020 – grudzień 2022. W pierwszym kroku korzystano z portalu <https://sprawdzam.afp.com/list>, następnie zaś z linków umieszczonych na tym portalu do programów archiwizujących fake newsy, z których korzystają fact-checkerzy AFP. Z obszaru analizy wyłączono przekazy dezinformacyjne zawierające filmy video, wychodząc z założenia, że ich odbiór oraz funkcja w ramach przekazów dezinformacyjnych jest odmienna.

Badanie obejmowało trzy obszary::

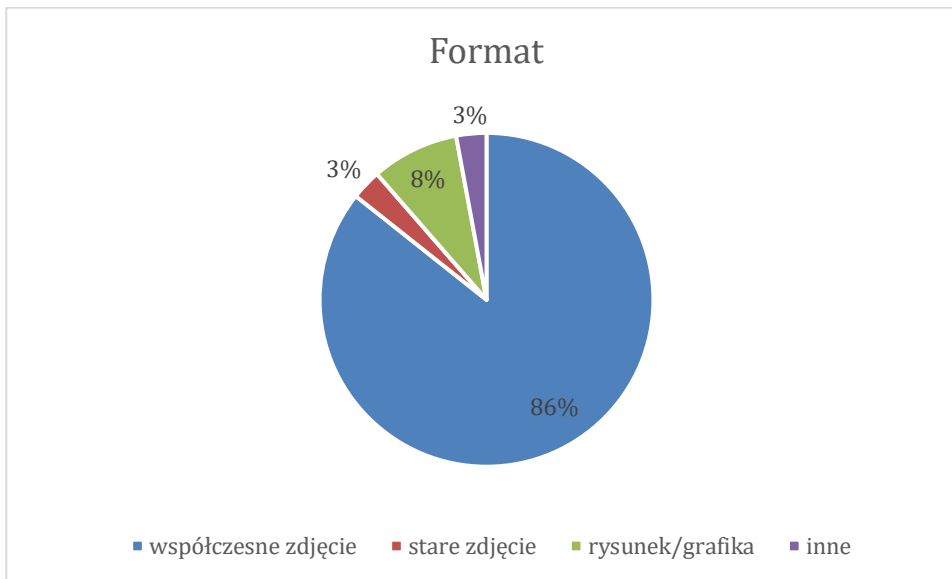
1. Forma przekazu (jak?)
2. Zawartość przekazu (co?)
3. Oraz funkcji przekazu w relacji do tekstu oraz w relacji do odbiorcy (w jakim celu?)

Format przekazu

Jeśli chodzi o format, zdecydowaną większość analizowanych przekazów stanowią **współczesne zdjęcia**¹, które mają charakter reporterski. Grafik jest niewiele. Interesującą, choć ograniczoną, tendencją jest zamieszczanie starych zdjęć, głównie w kontekście opowiadania historii z przeszłości, ale także demaskowania osób publicznych. Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

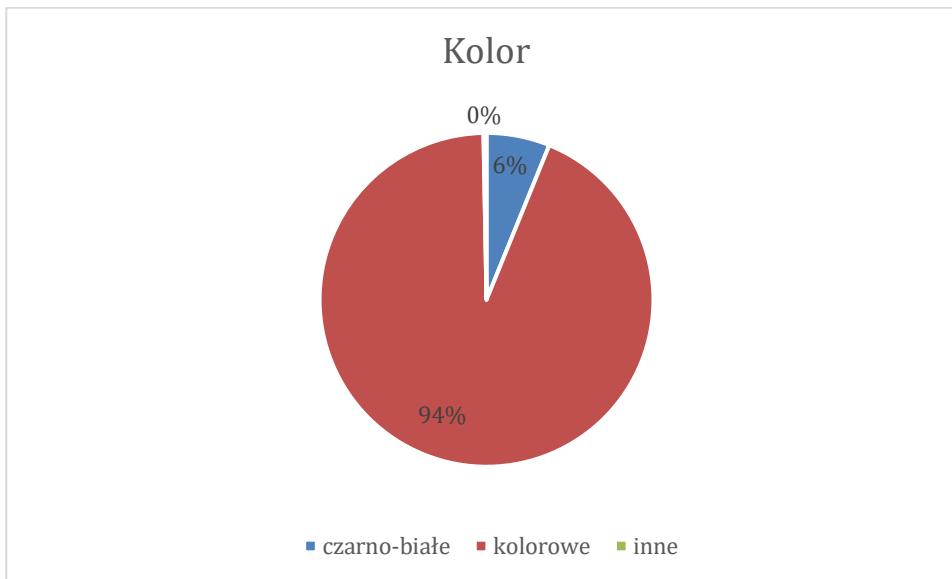
---

¹ Z tego powodu w dalszej części raportu posługuje się terminem „zdjęcie” dla określenia całego zbioru danych.

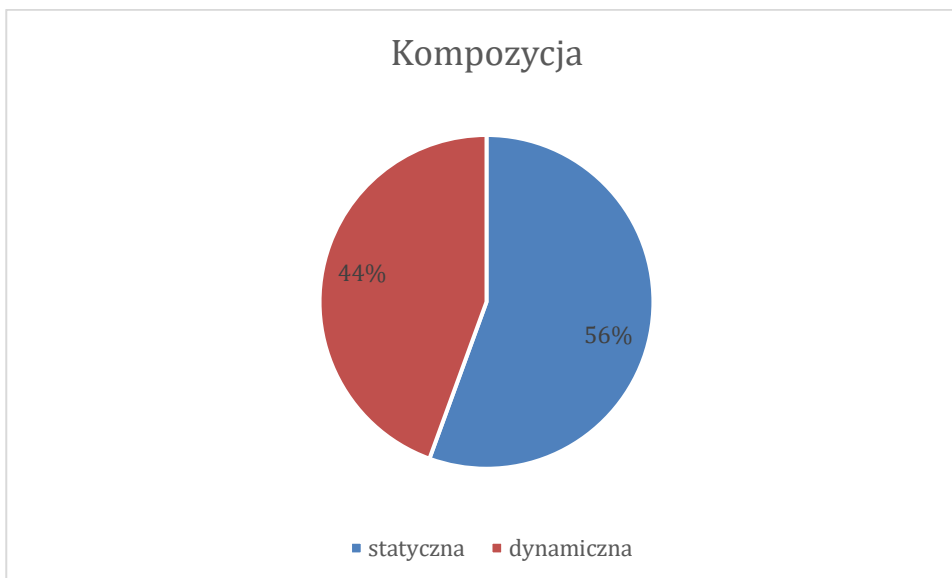

Rysunek 1 Przykład starej fotografii w funkcji ujawniania tajemnic

Wobec powyższego nie zaskakuje, że zdecydowana większość przedstawień wizualnych jest **kolorowa**, niewielka zaś część czarno-biała (zaobserwowano również jedno zdjęcie monochromatyczne w odcieniach zieleni, które włączono do kategorii „inne”). Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

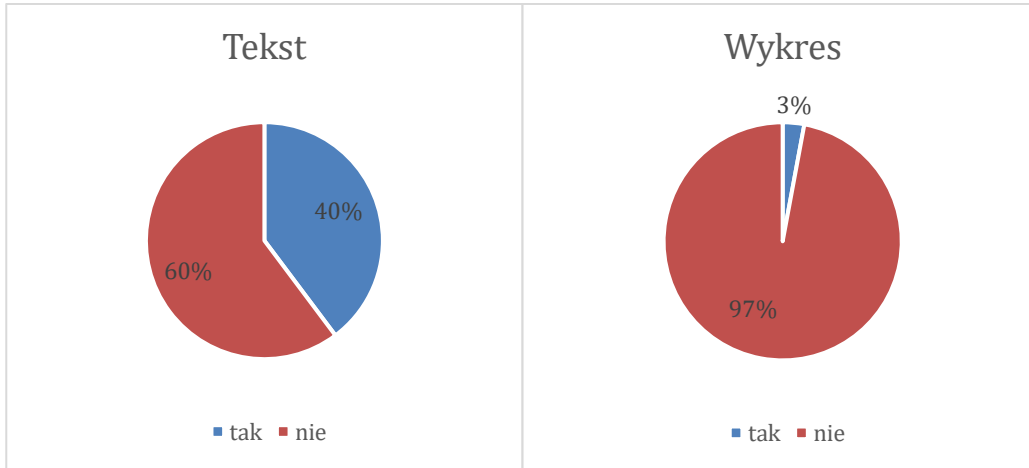

Jeśli chodzi o **kompozycję**, obserwujemy nieznaczną przewagę kompozycji statycznej nad dynamiczną:

Za interesujące uznać należy, że znaczna część przedstawień wizualnych opatrzona jest **dodatkowym tekstem** (nałożonym na obraz) lub też ma formę graficznie obrobionego tekstu (w niewielkiej części). Zabieg ten służy ukierunkowaniu sposobu interpretacji przekazu i często ma decydujące znaczenie na przykład dla jego wydźwięku emocjonalnego. Niewielka część przekazów wizualnych ma też **formę wykresów**.

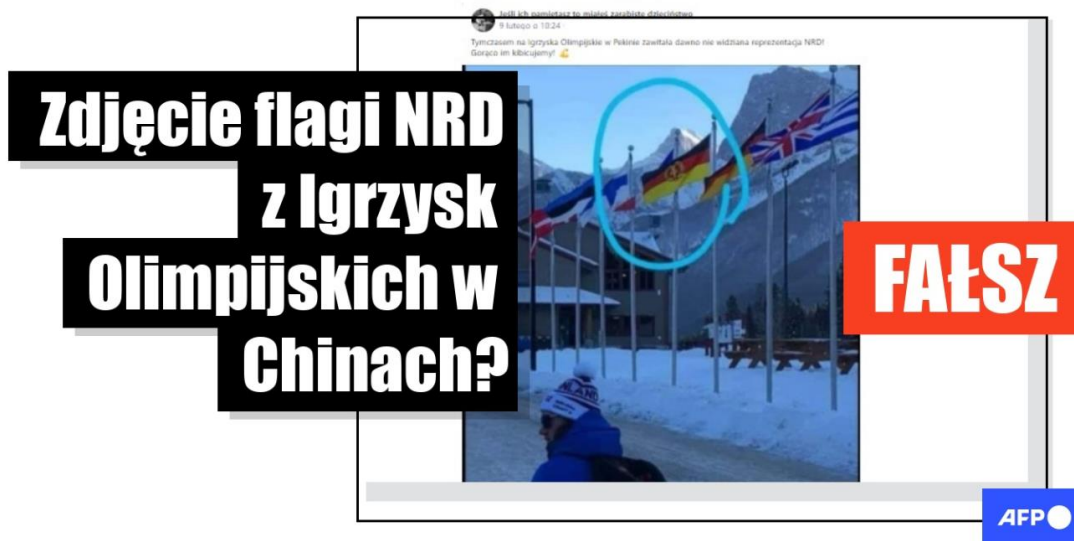
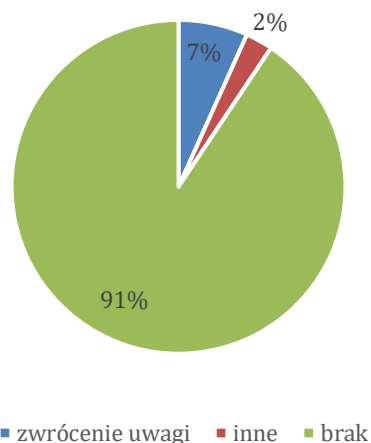
Szczegółowe dane przedstawiają wykresy poniżej:

Rysunek 2 Tekst i wykres w funkcji komunikacji wizualnej

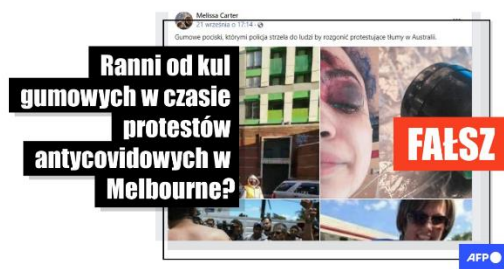
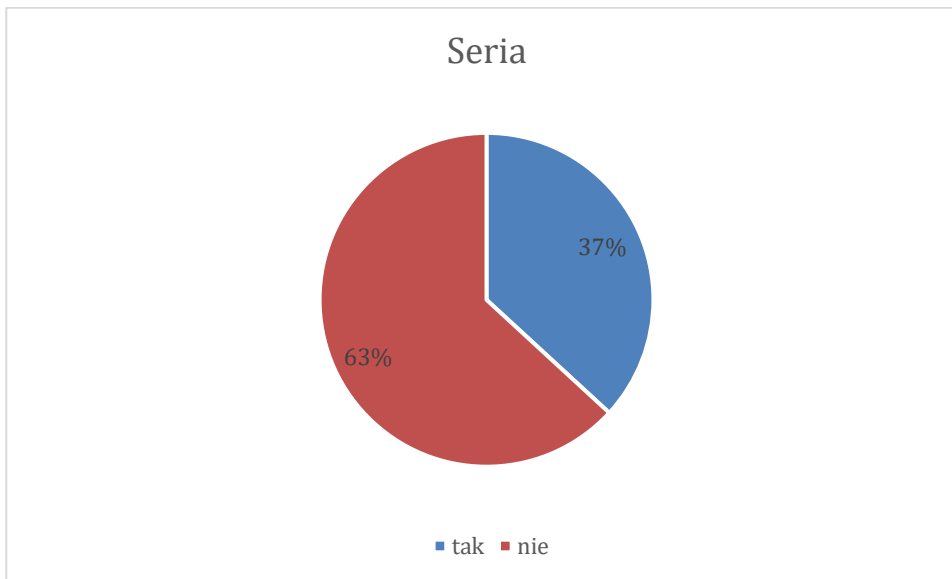
Kolejna kategoria odnosi się do dodatkowych elementów, które pojawiają się na zdjęciach wskutek ich obróbki przed publikacją. Zdjęć poddanych dodatkowej obróbce (poprzez na przykład nałożenie na nie czegoś) jest niewiele, ale na uwagę zasługuje fakt, że pewna część z nich jednak obróbce podlega. Jest to zabieg bardzo charakterystyczny – polegający na **dorysowaniu strzałki, podkreśleniu lub zakreśleni danego elementu**. Ma on zwracać uwagę na szczególnie istotny dla narracji dezinformacyjnej element, który mógłby nie zostać zauważony przez odbiorcę.

Dodatkowe elementy

Rysunek 3 Zakreślenie elementu w funkcji przyciągnięcia uwagi odbiorcy

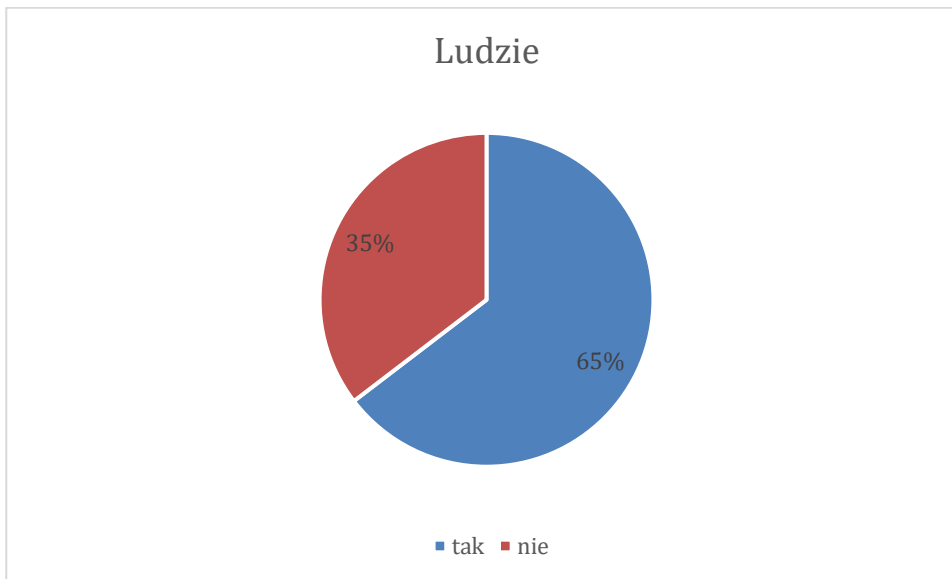
Charakterystycznym zjawiskiem jest również to, że zdjęcia w przekazach dezinformacyjnych są łączone w **serie** – najczęściej w związku z dążeniem do ujawnienia domniemanego spisku/ukrytej prawdy lub też pokazania „prawdy” o rzeczywistości.

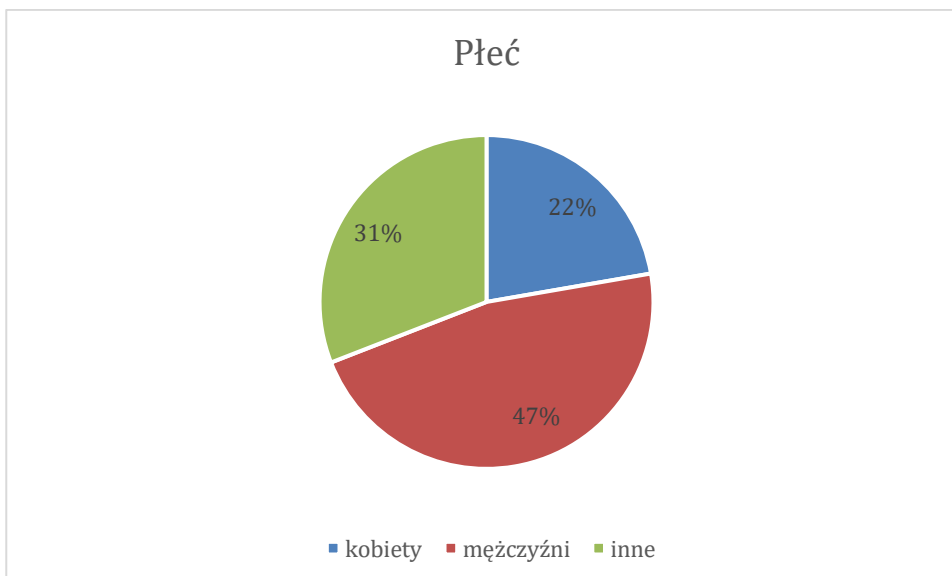
Rysunek 4 Serie

Zawartość przekazów wizualnych

Jeśli chodzi o zawartość przekazów wizualnych zadano przede wszystkim pytanie o to, w jakiej części tych przekazów pojawiają się **ludzie** jako obiekty stanowiące istotny element kompozycji. Analiza wskazała na wyraźną dominację przekazów, które prezentują postacie ludzkie.

Jeśli chodzi o **pleć**, zdecydowaną większość osób przedstawionych w przekazach dezinformacyjnych stanowią mężczyźni. Warto podkreślić, że kategoria „inne” odnosiła się do sytuacji, w których trudno było określić płeć osób przedstawionych na zdjęciu lub też takich, kiedy na zdjęciu występowały grupy mieszane płciowo. Natomiast podstawą do zaklasyfikowania do odpowiedniej kategorii („mężczyźni” lub „kobiety”) była obecność na zdjęciu wyłącznie kobiet lub wyłącznie mężczyzn (pojedynczo lub w grupach). Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

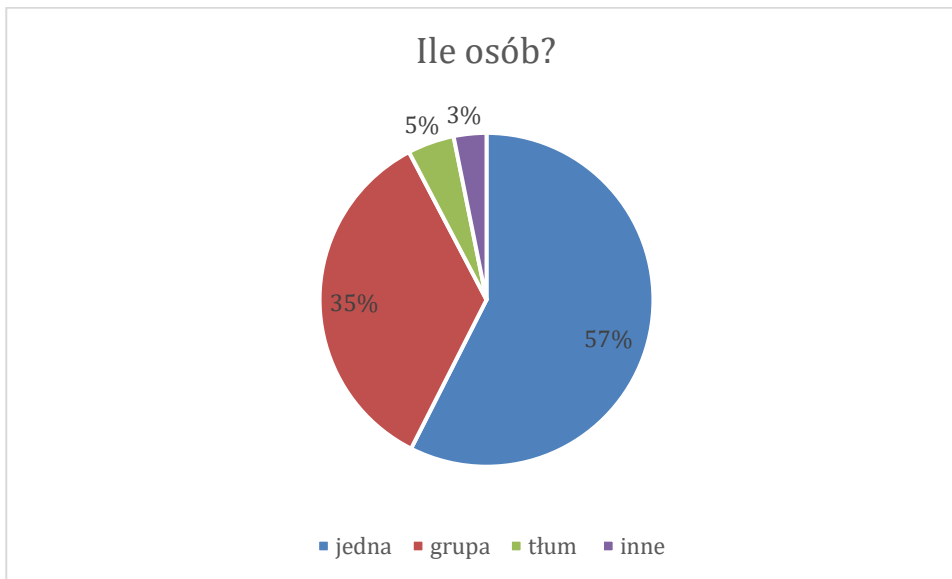

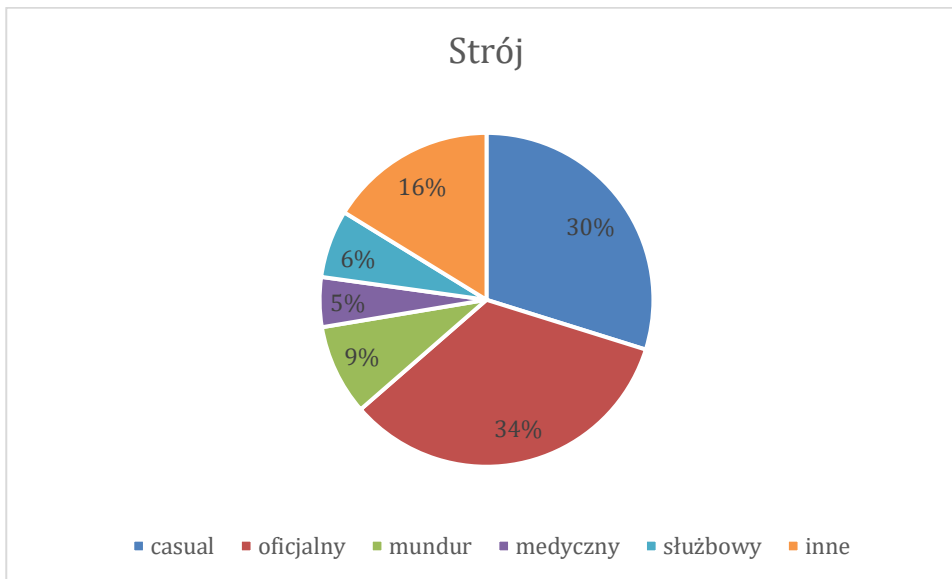

Rysunek 5 Zdjęcie przedstawiające mężczyzn

Analizowane przekazy wizualne okazały się również zróżnicowane pod względem **liczby przedstawianych osób**. Warto jednak odnotować, że dominującą część stanowią przedstawienie jednej osoby. Wiąże się to zapewne z ogólnie rozumianą tematyką i dominującymi w przekazach dezinformacyjnych narracjami (omówionymi w raporcie dotyczącym struktur językowych i komunikacyjnych), zwłaszcza zaś z prezentowaniem negatywnych narracji dotyczących konkretnych osób (które są wówczas pokazywane na zdjęciach). Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

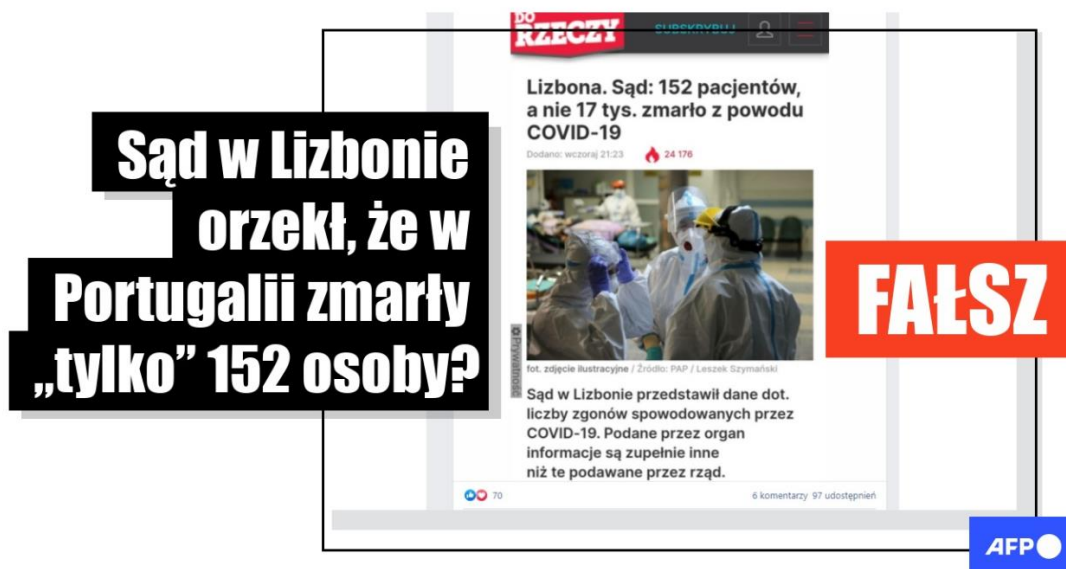
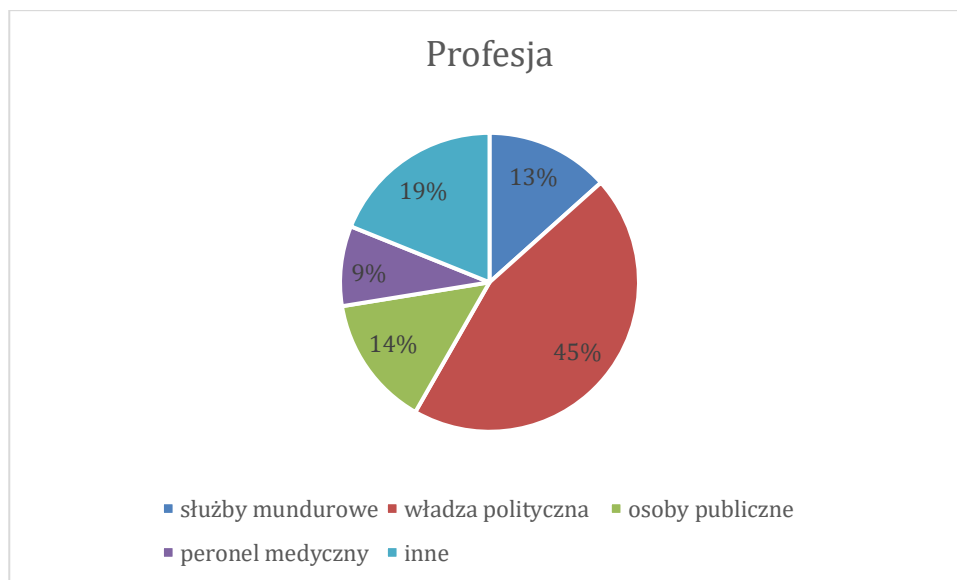
Osoby prezentowane na zdjęciach najczęściej ubrane są w **strój** codzienny (casual) lub też strój oficjalny. Strój codzienny wiąże się z osobami przedstawianymi w kontekście pozytywnym lub neutralnym, natomiast strój oficjalny to najczęściej strój przedstawicieli szeroko rozumianej elity społecznej, której działania i wypowiedzi poddawane są krytyce (są to głównie garnitury). Mundur to strój policji lub wojska. Kategoria „stroju służbowego” obejmuje strój na przykład księży lub sportowców o celowo została potraktowana odrębnie w stosunku do kategorii „stroju medycznego”. Szczegółowe wyniki przedstawia wykres poniżej:

Rysunek 6 Strój wojskowy

Powyższe wyniki potwierdza analiza reprezentowanych przez osoby na zdjęciach **profesji** (ocenianych głównie na podstawie stroju, ale także kontekstu prezentacji oraz medialnej rozpoznawalności konkretnych osób). Warto podkreślić, że wyraźne komunikowanie profesji wiąże się w zdecydowanej większości przypadków z negatywną oceną jej przedstawicieli. Kategoria „władza polityczna” obejmuje przedstawicieli rządów, prezydentów, urzędników

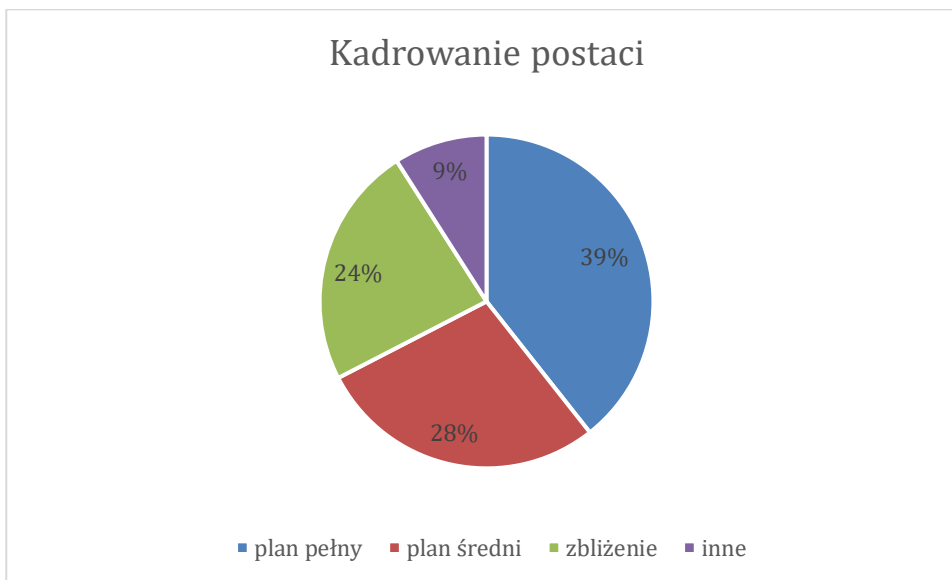
państwowych oraz przedstawicieli instytucji typu WHO. Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

Rysunek 7 Profesja: personel medyczny

Do analizy pozycji postaci na zdjęciu użyto kategorii **planu** filmowego. W związku z tym wyodrębniono plan średni (ukazanie postaci od pasa w górę); plan pełny (włączając w to

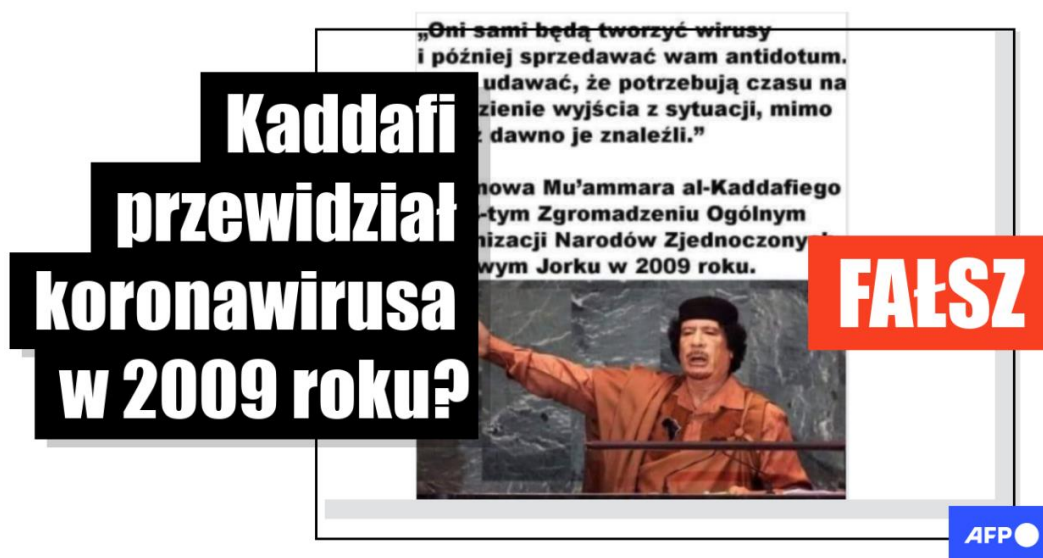
plan amerykański – a zatem ukazanie całości postaci lub postaci od kolan w górę); zbliżenie (a także półzbliżenie – ukazanie twarzy postaci, ewentualnie z ramionami). Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

Rysunek 8 Zbliżenie

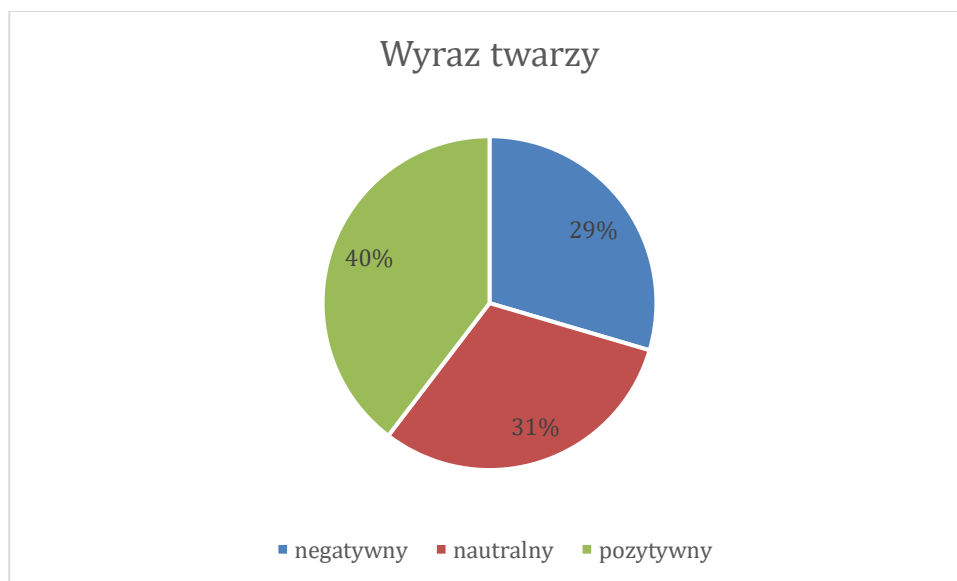
Rysunek 9 Plan pełny

Rysunek 10 Plan średni

Kolejna kategoria odnosi się do **wyrazu twarzy** osoby/osób prezentowanych na zdjęciu. Analiza dotyczyła tylko tych przedstawień, gdzie wyraz twarzy możliwy był do zaobserwowania i oceny wg przyjętych kryteriów. Warto zwrócić uwagę, że negatywny

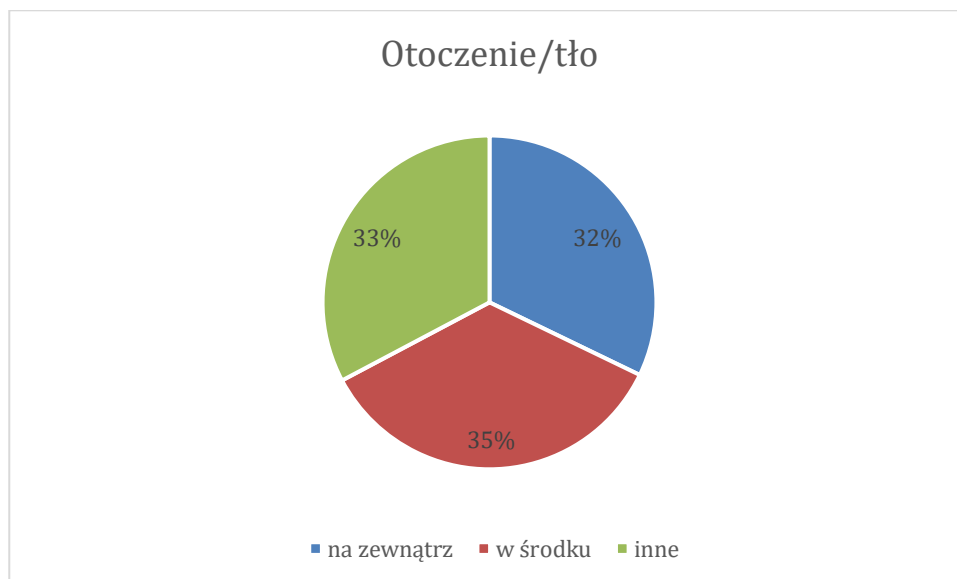
wyraz twarzy nie dominuje nad pozytywnym i neutralnym (w sumie). Trzeba jednak podkreślić, że dane przedstawione poniżej nie odnoszą się do typu emocjonalności całego przekazu wizualnego. Bardzo często na przykład na zdjęciu widzimy polityka o pozytywnym wyrazie twarzy, jednak kontekst prezentacji powoduje, że ogólny wydźwięk przekazu jest negatywny. Dane dotyczące emocjonalnej charakterystyki wyrazu twarzy osób przedstawionych na zdjęciach przedstawia wykres poniżej:

Rysunek 11 Pozytywne emocje wyrażone na twarzach nie są tożsame z emocjami konotowanymi przez przekaz

Analizie poddano także kwestie związane z tym, w **jakim otoczeniu** występuje postać. Uznano, że możliwe jest wskazanie dwóch jednoznacznych sytuacji: na zewnątrz oraz w środku. Kategoria „inne” obejmuje takie przekazy wizualne, których tło był niejednoznaczne lub abstrakcyjne. Jak widać na wykresie poniżej, w zakresie tej zmiennej uzyskano zrównoważone wyniki:

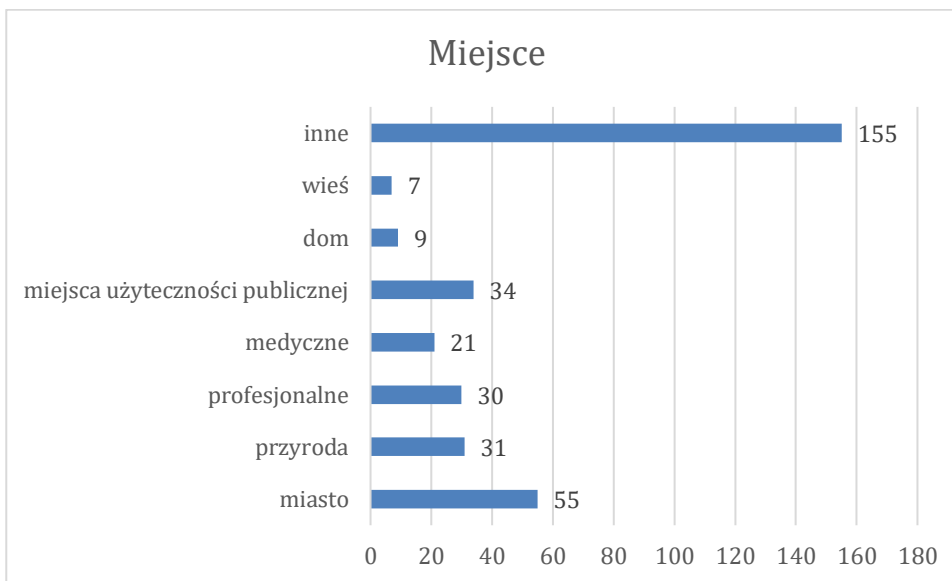

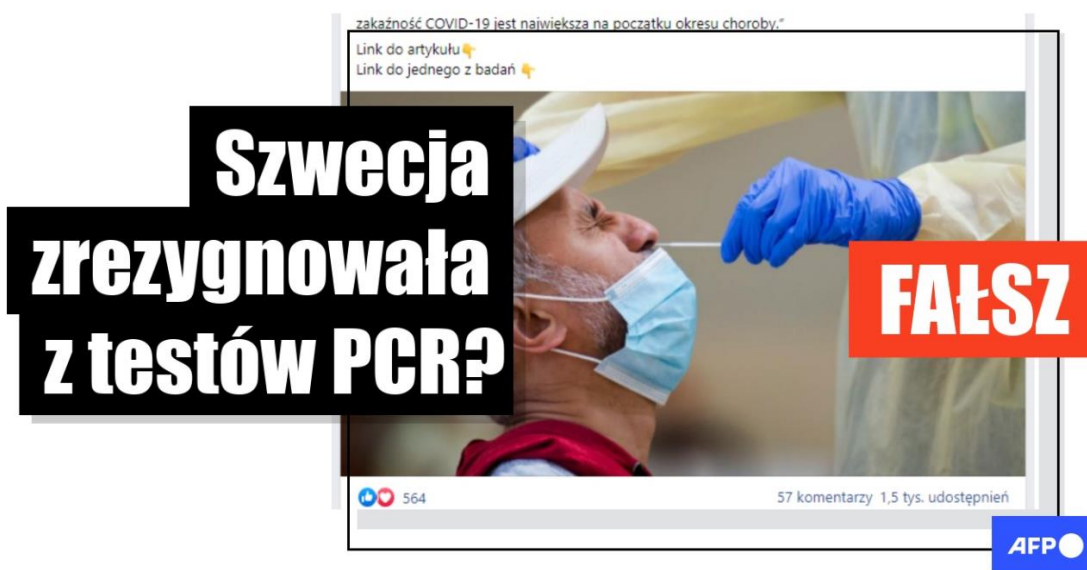
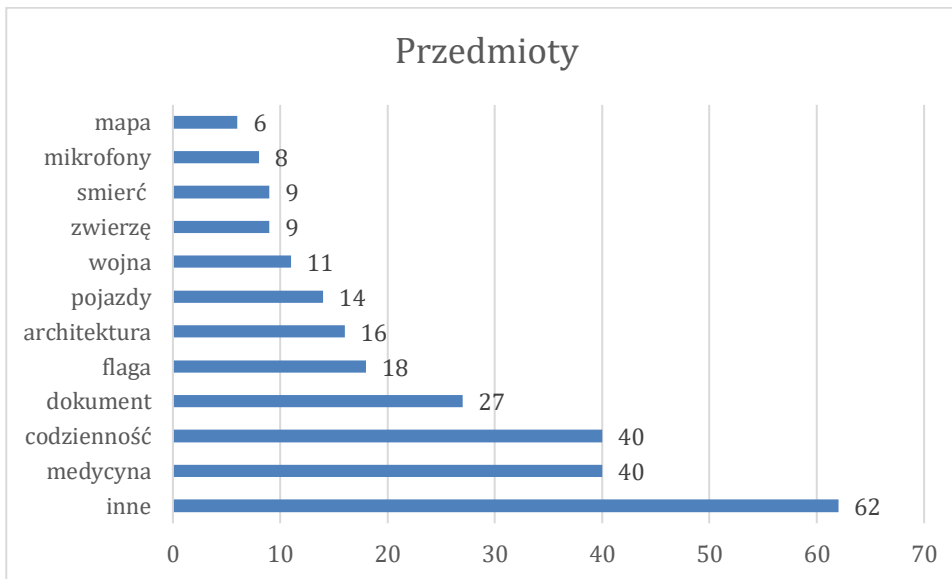

Rysunek 12 "Na zewnątrz"

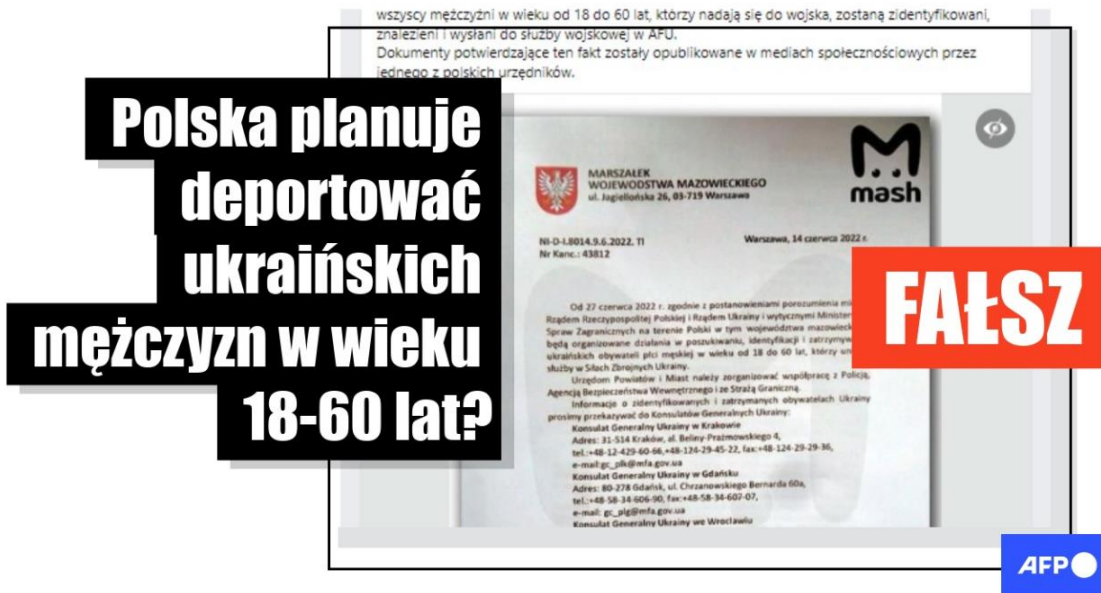
Podjęto także próbę wskazania na konkretne **miejsce**, które przedstawione jest na obrazie. Próba ta nie mogła oczywiście przynieść jednoznacznych danych, ponieważ miejsce zasadniczo uzależnione jest od tematyki przekazu. Na uwagę zasługuje jednak fakt znaczącej przewagi krajobrazu miejskiego nad krajobrazem wiejskim. Kategoria „inne” obejmuje takie przekazy wizualne, których tło był niejednoznaczne lub abstrakcyjne. Kategoria „miejsca użyteczności publicznej” obejmuje na przykład: cmentarz, sklep, kościół, halę sportową, szkołę czy ulicę, co do której nie można ustalić, czy położona jest w mieście, czy na wsi. Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

Podobnie rzecz się ma z kwestią tego, jakiego rodzaju **przedmioty** prezentowane są na zdjęciach. Analizie poddano tylko te przedstawienia, na których znajdują się możliwe do identyfikacji przedmioty. Kategoria „inne” obejmuje przedmioty pojawiające się w bardzo ograniczonym zakresie (np. kij, beczka itp.). Wobec dominacji tematyki pandemii nie dziwi wysoka pozycja wyposażenia medycznego. Z kolei wysoko notowana kategoria „życia codziennego” wiąże się bardzo szeroką gamą przedmiotów (jak meble, ubrania, książki itp.). Interesującą kategorią są dokumenty, których stosunkowo wysoką pozycję wyjaśnia ciekawe i charakterystyczne dla fake newsów zjawisko. Dokumenty są mianowicie prezentowane jako obiektywne dowody na potwierdzenie pewnych też, ich zdjęcia często nie są opatrywane niemal żadnym dodatkowym komentarzem. Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

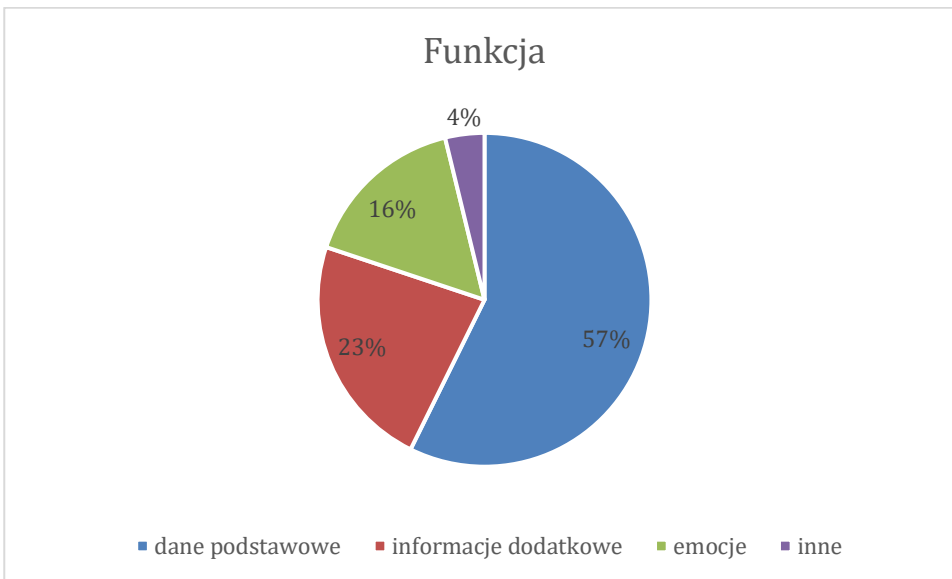
Rysunek 13 Przedmioty z obszaru "medycyna"

Rysunek 14 "Dokumenty"

Funkcja przekazów wizualnych

W tym kontekście badano przede wszystkim to, jaką funkcję pełnią przekazy wizualne **w relacji do przekazów tekstowych**, którym towarzyszą. Jak widać zdecydowanie dominuje funkcja, która wiąże się z prezentowaniem danych podstawowych. Chodzi tu o sytuację, kiedy zdjęcie „mówi samo za siebie” – przedstawia dokument, rzekome oszustwo czy zaobserwowaną sytuację. W tej funkcji przekazy graficzne stają się istotą przekazów dezinformacyjnych (konstytuują je). Jak widać dezinformacja jest silnie od tego typu przekazów uzależniona. W części przypadków przekaz wizualny uzupełnia przekaz tekstowy („informacja dodatkowa” – na przykład prezentując zdjęcie osoby, o której mowa), stosunkowo też często – wzmacnia przekaz emocjonalny, najczęściej w kontekście emocji negatywnych. Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

Rysunek 15 Funkcja: informacje dodatkowe

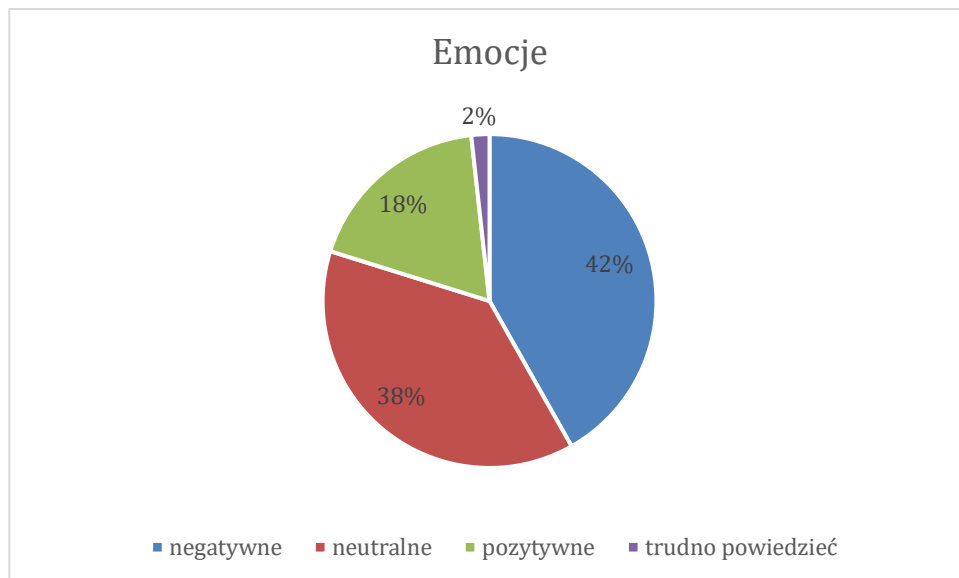
Rysunek 16 Funkcja: dane podstawowe

Rysunek 17 Funkcja: emocje

Jeśli chodzi o **emocje** kodowane przez przekazy wizualne, dominują emocje negatywne. Warto jednak zauważyć, że jest ich mniej niż emocji neutralnych i pozytywnych (w sumie).

Szczegółowe dane przedstawia wykres poniżej:

Rysunek 18 Emocje negatywne

Rysunek 19 Emocje pozytywne

Główne wnioski:

1. Pod względem formalnym materiały wizualne towarzyszące przekazom dezinformacyjnym to w zdecydowanej większości współczesne zdjęcia, przypominające zdjęcia reporterskie, a więc takie, które możemy znaleźć w mediach instytucjonalnych.
2. Za elementy specyficzne, charakterystyczne dla wizualnych przekazów dezinformacyjnych można uznać występowanie tekstu nałożonego na zdjęcia oraz strzałek, podkreśleń czy zakreśleń naniesionych na zdjęcie. Tekst kierkuje interpretację (często całkowicie zmieniając jej wektor w relacji do pierwotnego zdjęcia), elementy drugiego typu służą przyciąganiu uwagi odbiorcy do istotnych (zdaniem nadawcy) fragmentów zdjęcia, które na przykład ujawniają ukryte fakty lub spiski. Jak widać fotografia w funkcji przekazu dezinformacyjnego pozostawia odbiorcy mniejszą swobodę interpretacji niż klasyczna fotografia reporterska. Tego rodzaju elementy powinny również budzić podejrzliwość odbiorców.

3. Większość analizowanych komunikatów wizualnych prezentuje ludzi, raczej jednostki niż grupy, częściej mężczyzn niż kobiety. Zjawisko to wiąże się z dominującymi tendencjami narracyjnymi zaobserwowanymi w przekazach dezinformacyjnych.
4. Kategorią dominującą, jeśli chodzi o profesję osób pokazywanych na zdjęciach, jest kategoria „ludzi władzy” (osób pełniących funkcje ministrów, prezydentów, urzędników państwowych, kierujących globalnymi instytucjami). Osoby te w zdecydowanej większości przedstawiane są w kontekstach negatywnych. W opozycji do tej kategorii pozostaje kategoria „zwykłych ludzi”, którzy ponoszą negatywne konsekwencje decyzji władz, cierpią lub, z drugiej strony, buntują się.
5. Kadrowanie postaci w analizowanych przekazach jest zróżnicowane, z niewielką dominacją planu pełnego.
6. Wyraz twarzy osób prezentowanych na zdjęciach pod względem kodowanych emocji jest zróżnicowany, warto jednak podkreślić, że pozytywny wyraz twarzy osoby prezentowanej na zdjęciu często nie przekłada się na pozytywny wydźwięk emocjonalny całego materiału (pojawia się ironia lub bezpośrednio wyrażona krytyka).
7. Przestrzeń prezentowana w analizowanych przekazach oraz przedmioty, które się tam pojawiają są zróżnicowane. Warto jednak zwrócić uwagę na to, że stosunkowo często są to zdjęcia dokumentów.
8. Powyższe spostrzeżenie koreluje z tym, że główną funkcją przekazów wizualnych w kontekście dezinformacji jest bezpośrednio prezentowanie danych. Jest to sytuacja komunikacyjna, w której zdjęcie „mówi samo za siebie”, to na nim widać, na czym polega rzekome kłamstwo lub spisek. Przekaz dezinformacyjny bez takiego zdjęcia traci swój sens. Dlatego tak ważne jest prezentowanie dokumentów, ale dlatego też zdjęcia w przekazach dezinformacyjnych często występują w seriach.
9. Emocje kodowane przez zdjęcia towarzyszące (lub konstytuujące przekazy dezinformacyjne są zróżnicowane, z niewielką przewagą emocji negatywnych.

Ten raport jest częścią międzynarodowego projektu współfinansowanego przez Unię Europejską (działanie nr 2020-EU-IA-0267) oraz przez polskie Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt. "PMW" w latach 2021 - 2024 (umowa nr 5213/CEF/2021/2).

Poglądy i wyrażone opinie są jednak wyłącznie poglądami autorów i niekoniecznie odzwierciedlają poglądy Unii Europejskiej. Ani Unia Europejska, ani Ministerstwo Edukacji i Nauki nie ponoszą za nie odpowiedzialności.